

О. І. Брусиловська

д-р політ. наук, проф.

кафедра міжнародних відносин ОНУ ім. І. І. Мечникова,

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна.

Тел.: (38 0482) 63 32 59. E-mail: cis_asc@paco.net

**РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ
В ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ: ФРАГМЕНТАЦІЯ
VS. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ**

У статті розкриваються особливості проявів націоналізму на сучасному етапі посткомуністичного транзиту країн Європи. Автор наголошує на тому, що процеси євроінтеграції не стали на заваді зміцненню націоналістичних партій, а навпаки, націоналістична хвиля в регіоні наростає. Причинами цього явища є традиційні ціннісні орієнтації, невирішені економічні та демографічні проблеми, криза довіри до регіональних політичних еліт.

Ключові слова: посткомуністична Європа, націоналізм, євроінтеграція.

На початку ХХІ століття країни Південно-Східної Європи почали впевнено просуватись шляхом європейської та євроатлантичної інтеграції. Болгарія та Румунія в 2004 році вступили в НАТО, а в 2007 — у Європейський Союз. Інші країни регіону відстають від них, але цілком справедливою є точка зору, що в найближчій перспективі вони теж стануть невід'ємною частиною Великої Європи, осередку демократії та добробуту. Однак, сподівання, що інтеграція сама по собі стане панацеєю від націоналістичної хвороби, яка є історично притаманною східноєвропейцям, не виправдалося. Сьогодні становище національних меншин покращилося, але ксенофобія теж зросла; націоналістичні партії навіть збільшили кількість своїх прихильників. Тому дослідження сучасного націоналізму залишається вкрай актуальним для всіх перехідних суспільств.

Тема східноєвропейського націоналізму є популярною в різних політологічних школах. У Болгарії наразі все більше уваги викликають дослідження національного характеру. Болгарський науковець П. Анчев вважає, що на сучасному етапі найбільшу загрозу для малих народів представляє глобалізація як нова колоніальна політика. Через неї «малі народи втрачають свою національну ідентичність і поступово зникають з мапи Європи... Культури багатих держав домінують в світі й придушують культури малих народів» [1, с. 41]. Більш виваженою представляється точка зору румунського політолога Соріна Іоніци. Він виступає проти «нової моди в Східній Європі» — соціалізму національно-дарвіністського типу (автор навіть називає його нацизмом). До таких нацистів він відносить таких популярних політиків, як Ян Слота в Словаччині, Джордже Бекалі в Румунії, Волен Сідеров у Болгарії. Іоніца застерігає суспільство від недооцінки таких особистостей. Попри їх очевидний примітивізм та необізнаність, за їхніми

спинами стоять олігархи (як це вже було в 30-х рр. ХХ ст.), які бояться іноземної конкуренції та прагнуть сильної влади, на яку зможуть опиратись [2, с. 33]. Для Сербії навпаки найбільш характерними є домодерні риси в суспільній свідомості. Сербський дослідник В. Деніч вивчав національні міфи, які є основою популізму, супутника сучасного націоналізму. На його переконання, сербів та хорватів очікує малоприємне майбутнє, в якому значну роль відіграватимуть ксенофобія та націоналізм; ХХІ століття він навіть назвав «ерою націоналізму, що пробудився» [3, с. 3]. Значний внесок представляють праці російських дослідників, таких як Т. Биткова, Л. Светлорусова, О. Калоева. Аналізуючи сербський випадок, остання, зокрема, зазначала: «В ієрархії цінностей приматом є так звана «героїчна культура», яка «зовнішню свободу» завжди ставить над «внутрішньою», культура, яка успішно мобілізує людей проти зовнішнього ворога, але, торкаючись прав людини, вбачає в них лише егоїзм та хворобливий індивідуалізм, а в правах та вимогах національних меншин часто бачить таємні наміри та прихований сепаратизм» [4, с. 71].

Отже, метою статті є визначення впливу регіональних особливостей проявів націоналізму на сучасний етап посткомуністичного транзиту країн Європи.

Одною з найбільш болючих проблем сучасної Європи є циганська проблема. Вона більше чи менше є притаманною всім європейським країнам, але посіла центральне місце в економічно менш розвинутих Болгарії та Румунії.

Румунія має надзвичайно стійкі тенденції націоналізму в політичній свідомості. Титульна нація вважає традиційними ворогами угорців, руських (із ними ототожнюють й українців) та болгар; до внутрішніх ворогів відносять євреїв та циган. Сьогодні 41 % респондентів заявляє про свою згоду з антициганськими публікаціями. На селі відбуваються циганські погроми, в основному за участю молодіжних організацій. В бухарестському метро повсюди написи: «Смерть циганам!» А в оголошеннях про працю пишуть «окрім циган» [5, с. 126].

У Болгарії співвідношення етнічних складових болгарських громадян є предметом постійної уваги державних служб. Секретар із безпеки при президенті Болгарії Н. Слатінські пропонує «сучасний націоналізм»: «Будь-яка особа у нас може розвиватись як циган, турок, мусульманин, але при цьому вона повинна залишатись болгарським циганом, болгарським турком, болгарським мусульманином» [6, с. 38].

Проблема циган є наразі одною з основних і в Словаччині. Їхня чисельність, за офіційними даними, не перевищує 90 тис. (1,7 %), але реально в Словаччині проживає до 400 тис. циган. У місцях їхнього компактного проживання (Східна Словаччина) безробіття складає 90 %. Цигани не хочуть брати участь в урядових програмах із працевлаштування. Натомість, навесні 2004 р. вони провели масштабні акції непокори (пограбування супермаркетів, вуличні бійки), що тільки посилило позиції правих партій. Так, Ян Слота постійно виступає із закликами до стерилізації циган [7, с. 28].

Разом із тим вимоги ЄС створили базу, необхідну для вирішення циганської проблеми в країнах ПСЄ. Так, у Румунії сьогодні виділяється чимало фінансів для адаптації циган у суспільстві. Міжнародні організації виділяють кошти на проекти в галузі освіти [8]. Румунія разом з Єврокомісією розробила «Загальний меморандум щодо соціальної інтеграції». Почалось формування структурних фондів фінансування програми поліпшення стану циган на 2007–2013 рр. На 2005–2015 рр. розраховано перший міжнародний європейський проект «Декада циганської інтеграції», ініціаторами якого стали Дж. Сорос та Дж. Вульфенсон [9].

Інша меншина, яка століттями потерпала від утисків, — це угорці в більшості країн Східної Європи, перш за все в Румунії. Румуни завжди виступали проти автономії Трансільванії тому, що абсолютна більшість румун вважає Трансільванію цивілізаційною сутністю румунської культури. Така ж позиція завжди висловлювалась й Угорщиною. Поет та журналіст Ендре Аді писав: «Без Ардяля немає Угорщини, адже Ардял завжди був істинною Угорщиною» [10, с. 52]. Радикально налаштовані угорці продовжують обговорювати можливість відтворення Угорської автономії: уїзди Харгіт, Ковасн, Муреш складають так званий Секуйський край, де компактно проживають 808 тис. угорців. Лідером руху став Ласло Тьокеш, виключений із Демократичного союзу угорців Румунії в 2003 році за радикалізм. Улітку 2004 й навесні 2005 рр. група депутатів-угорців виступила із законодавчою ініціативою щодо автономії Секуйського краю. За соціологічним опитуванням 2006 року, 78 % населення Трансільванії вважало створення автономії більш важливим завданням, аніж інтеграція Румунії в ЄС. При цьому цікаво, що стремління угорців до автономії поділяли окремі румунські суспільні організації в Трансільванії та Банаті (більш розвинуті області Румунії). Вони сподівались, що регіоналізація Румунії призведе до динамізації економічного розвитку, посилячись на досвід функціонування єврорегіонів. Але цей проект було відкинуто [11].

У цілому румуни представляють собою общину, налаштовану антиугорськи. За націоналістів щороку голосує більше людей. Це надає правим партіям нові можливості в рамках Великої Європи. У січні 2007 року в Європарламенті за активною участю представників Румунії було створено націоналістичну фракцію «Самобутність, традиція, суверенітет» (20 депутатів). У неї входить, зокрема, онука Муссоліні Алессандра, що дозволило британській газеті «Гардіан» висловитись: «Перший подарунок Румунії Євросоюзу — нарада неонацистів». Уже сьогодні фракція має право на фінансову допомогу від ЄС у розмірі 1 млн євро. Таким чином, націоналісти зі Сходу є тепер для слабкіших західних ультраправих надією на створення міцного механізму політичного впливу на ЄС [12].

Етнічна картина Сербії (без Косова та Метохії) переживає постійні зміни. За переписом 2002 р. 82,9 % населення складають серби, угорці — 3,9 %, боснійці та мусульмани 2,1 %, цигани 1,4 % [4, с. 69]. Відтік несербських народів із Воєводіни посилюється такими темпами, що скоро сама ідея мультикультурної Воєводіни втратить свій сенс. Кількість угор-

ців зменшується за рахунок еміграції в Угорщину. В. Шешель із цього приводу зробив заяву, що він так любить угорців, що не тільки бажає їм доброго шляху, але й «із готовністю на дорогу приготував би їм бутерброд» [4, с. 77].

На питання, чи існує в Сербії етнічна дискримінація при працевлаштуванні, «так» відповіли 39 % хорватів та румун, 26 % угорців, 24 % словаків. На питання, чи існує можливість для представників меншин зайняти керівні посади, «ні» відповіли 49 % румун, словаків та хорватів, 47 % угорців [4, с. 77]. Це залишає в центрі суспільної уваги проблему національних меншин, зокрема, албанців Косова. 63 % сербів виступають за автономію Косова в кордонах Сербії, 30 % — за розділ Косова, і тільки 3,7 % — за самостійність Косова [4, с. 72]. На перший план виступає міф про ворогів Сербії. Сюди потрапляють сусіди, великі держави, національні меншини і т. ін. Знаковим став виступ доньки Мілошевича, що Сербією володіють цигани, влахи та турки, що вулицями Белграда їздять німецькі автобуси, так що Гітлер сьогодні був би щасливий [4, с. 71–72]. Уже згадуваний Воїслав Шешель, лідер Сербської радикальної партії, на початку нового століття видав книгу, яку сам охарактеризував як підручник — «Ідеологія сербського націоналізму». Описуючи сербський національний характер, він підкреслює такі риси, як ідеалізм, безкомпромісність, хоробрість, стремління до свободи, небажання бути слугами, відсутність таланту до пропаганди на свою користь й до інтриг [13, с. 170]. Книга мала несподіваний успіх, що ще раз засвідчило про зростання націоналістичних настроїв у суспільстві. За соціологічними опитуваннями початку ХХІ ст., 24 % громадян Сербії вважають, що серби повинні мати більше прав, ніж інші [4, с. 66].

Переходячи до освітлення діяльності націоналістичних партій, слід підкреслити, що мова йде не тільки про партії етнічної більшості, але й про проблеми, пов'язані з партіями національних меншин. Так, болгари вважають найбільшою етнічною партією «Рух за права та свободи» (РПС). Ця партія, як пише керівник партії «Нова зора» М. Мінчев, «монополізувала голосування болгарських турок, використовуючи авторитарний, централізований, репресивний контроль над ними». РПС «вивела цілі регіони Болгарії зі сфери публічної демократії, політики, громадянського контролю. Чим більше буде розвиватись цей спрут етнокорпоративного політичного контролю над великими секторами болгарської території, тим більше виникне проблем із підтриманням цілісності Болгарії». Демократична преса обвинувачує РПС у тому, що воно відкинуло турок у їхньому розвитку в часи до модерна, «коли ходжі та партійні секретарі командували ними як безсловесними істотами». Але правда полягає в тому, що успіхам РПС сприяє пасивність виборців [14].

Сучасний розвиток подій продемонстрував, що болгари обрали інший шлях — замість зростання громадянської активності ми бачимо зростання націоналістичної активності. Прикладом є популярність нової партії «Атака», що присутня в парламенті з 2005 р. Серед тих, хто обирає «Атаку», були люди й правих, і лівих поглядів. А. Тодоров назвав ідеологію «Ата-

ки» сумішшю авторитарного популізму та неприкритого расизму; соціалісти ж кваліфікують її як націонал-соціалізм (нацизм). Адже виявляючи найбільш винних у негараздах Болгарії, В. Сідеров називає євреїв, турок та циган, які знаходяться в змові проти болгар, і обіцяє провести націоналізацію награваних багатств як тільки прийде до влади [6, с. 44]. 19 лютого 2006 р. «Атака» провела антиурядову демонстрацію в Софії під гаслом «Зрадники, йдіть до своїх турків!». Біля пам'ятника борцю з турецьким ярмом В. Левському були спалені картонні фески. З березня друга демонстрація «Атаки» пройшла під музику Вагнера, що викликало асоціації з фашистськими процесіями [6, с. 42]. Бойко Борисов, колишній мер Софії, а наразі прем'єр-міністр, не один раз проголошував свої симпатії до «Атаки», що якнайменше свідчить про його бажання скористатись підтримкою електорату, відданого цій партії.

Лідером за кількістю націоналістичних партій у регіоні залишається Румунія. Після 1989 року ультранаціоналізм був представлений організацією «Румунське вогнище» (1990), Партією національної єдності румун (ПНЕР) (1992), лідер якої Г. Фунар був примаром Клужа (Трансільванія) і яка почала втрачати виборців на користь партії «Велика Румунія» після 1996 р. «Велика Румунія» Корнеліу Вадима Тудора не тільки активно діяла в парламенті, а й у 1999 році взяла участь у спробі державного перевороту. Кілька суспільних організацій вимагали заборонити їй участь у передвиборчій кампанії 2000 року, але невдало [15, с. 115].

Згідно з Законом про національну безпеку ідентифікація організацій, пропагуючи різні форми нетерпимості, віднесена до компетенції Румунської служби інформації (РСІ). На думку Г. Андрееску, РСІ з політичних міркувань не включає в список екстремістських декілька організацій, які, без сумніву, є такими («Велика Румунія», ПНЕР, рух «За Румунію», «Румунське вогнище», видання «Європа», «І все ж кохання», «Часи», «Рух», «Нові праві»). Усього на 2004 рік Андрееску назвав 28 екстремістських організацій.

«Велика Румунія» постійно веде антиугорську, антисемітську, антициганську пропаганду під гаслом «Румуни повинні стати хазяями у своєму домі» [11]. У кампанії 2000 р. К. В. Тудор сконцентрувався на циганській загрозі, адже в процентному відношенні в Румунії більше циган, ніж у будь-якій країні Європи. На телебаченні він закликав усіх циган вислати в спеціальні трудові табори або тюрми. Несподівано для соціологів він на президентських виборах отримав 30 % голосів, а його партія «Велика Румунія» на парламентських виборах здобула 21 % в сенат, тобто зайняла друге місце. У жовтні 2007 року, коли румунський циган убив в Італії жінку, почалась масова висилка циган-іммігрантів з Італії. Ще один скандал відбувся в Європарламенті в зв'язку з весіллям молодшої дочки циганського барона Ф. Чоабе (жениху було 15 років, а нареченій 12) [10, с. 57]. Румунські «нові праві» використали ці інциденти для пропаганди своїх ідей не тільки в Румунії, а й у країнах ЄС. Отже, несподівано для аналітиків болгарські та румунські націоналісти завдяки входженню в ЄС отримали додаткові можливості для пропаганди своїх ідей в Європі.

Зростання кількості вкрай правих націоналістичних партій є характерною рисою політичного життя в країнах Південно-Східної Європи. Головними причинами є, по-перше, демографічні проблеми: по-друге, глибока криза довіри до політичних еліт. По-третє, історична залежність цих країн від міжнародних чинників призвела до парадоксальних перепадів у суспільній свідомості: низький рівень національної самооцінки супроводжується схильністю героїзувати історію та національну гордість.

Література

1. Анчев П. Епоха големите беди за малките народи / П. Анчев // Нове време. — 2004. — Г. 79. — Бр. 5–6. — С. 29–42.
2. Йоница С. Призрак умеренного нацизма бродит по Восточной Европе / С. Йоница // Национализм и популизм в Восточной Европе. — М.: ИНИОН, 2007. — С. 32–34.
3. Сапарев О. Когато всички митове са саскари / О. Сапарев // Нова зора. — 2006. — Бр. 5. — С. 3–7.
4. Калоева Е. Б. О правах национальных меньшинств в Сербии / Е. Б. Калоева // Национальные меньшинства в странах Центрально-Восточной Европы. — М.: ИНИОН, 2007. — С. 69–82.
5. Томова И. Формирование цыганской идентичности / И. Томова // Национальные меньшинства в странах Центрально-Восточной Европы. — М.: ИНИОН, 2007. — С. 125–140.
6. Светлорусова Л. М. Проблема национализма в Болгарии в XXI веке / Л. М. Светлорусова // Национализм и популизм в Восточной Европе. — М.: ИНИОН, 2007. — С. 35–48.
7. Шмидт-Хойер К. Популисты душат молодую демократию в восточных странах ЕС. Что делает их столь привлекательными? / К. Шмидт-Хойер // Национализм и популизм в Восточной Европе. — М.: ИНИОН, 2007. — С. 27–31.
8. Балинт Э. Обучение на венгерском языке и меры, направленные на поддержку цыган, на факультете права в университете Babes-Bolyai (Клуж, Румыния) / Э. Балинт [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://lgi.osi.hu/ethnic/csdb/index-aboutRus.asp>
9. Даффлон Д. Управление этническим многообразием в Джавахети: две европейские модели многоязычного высшего образования — Македония и Румыния / Д. Даффлон [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.ecmi.de
10. Биткова Т. Г. Этнонациональные проблемы в Румынии / Т. Г. Биткова // Национальные меньшинства в странах Центрально-Восточной Европы. — М.: ИНИОН, 2007. — С. 44–68.
11. Андрееску Г. Существует ли модель румыно-венгерского примирения? / Г. Андрееску [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.hro.org/editions/news/andrees.txt
12. Дриббинс Л. Перспектива решения проблем меньшинств в Европейском союзе / Л. Дриббинс [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.tolerance.dialog.lv
13. Шешель В. Идеология сербского национализма / В. Шешель // Национализм и популизм в Восточной Европе. — М.: ИНИОН, 2007. — С. 166–174.
14. Крастев И. Не защищайте демократии от людей / И. Крастев [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.uk2watch.cjm/special/oldtopic32/article.jsp?6917
15. Биткова Т. Г. «Свой» и «чужие» в румынском обществе // Системные изменения и общественное сознание в странах Восточной Европы. — М.: ИНИОН, 2008. — С. 111–126.

О. И. Брусиловская

кафедра международных отношений ОНУ им. И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

**РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО
НАЦИОНАЛИЗМА В ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКИХ СТРАНАХ
ЕВРОПЫ: ФРАГМЕНТАЦИЯ VS. ГЛОБАЛИЗАЦИЯ**

Резюме

В статье раскрываются особенности проявлений национализма на современном этапе посткоммунистического транзита стран Европы. Автор делает акцент на том, что процессы евроинтеграции не помешали укреплению националистических партий, а напротив, националистическая волна в регионе нарастает. Причины этого явления — традиционные ценностные ориентации, нерешенные экономические и демографические проблемы, кризис доверия к региональным политическим элитам.

Ключевые слова: посткоммунистическая Европа, национализм, евроинтеграция.

O. I. Brusylovska

Department of International Relations, Odessa National University,
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**REGIONAL PECULIARITIES OF THE MODERN NATIONALISM
IN POST-COMMUNIST COUNTRIES OF EUROPE: FRAGMENTATION
VS. GLOBALIZATION**

Summary

The article exposes peculiarities of nationalism at the modern period of post-communist transition of the European countries. The author emphasizes that processes of Euro-integration have not prevented strengthening of nationalistic parties, moreover, nationalistic waves in the region are growing. Causes of this phenomenon are traditional value orientations, undecided economic and demographical problems, crises of trust to regional political elites.

Key words: post-communist Europe, nationalism, Euro-integration.